

על עסקיה של כנסת ישראל, על חשבונה עם עצמה ועם בוראה ועל ריבה עם גויי הארץ. סגר העולם על השירה העברית ונצטמצמו גבולי חזונה. כנגד החורבן והגלות והסרת הממשלה מעם ישראל נעשה בימיה של אסכולת השירה החדשה מעשה גדול של יצירה ושל חיבור כוחות הרוח, מעשה שאין תכלית לגדולתו, זה חיבור המשנה והתלמוד. חיבור סדרי הכתבים האלה, שנעשה במשך כמה דורות, הביא חידוש רב בתרבות ישראל. על-ידם נערך ונקבע דרך חיי האומה והוצבו להם גדרים איתנים, ומטבע הדברים שהמעשה הזה יישב גם את דעתה של השירה העברית, שקלטה את השקפותיהם של חכמי המשנה והתלמוד ואת הכרעותיהם בענייני אמונה ואת נימוסי רוחם. ראשוני סימניהן של הרעות, שנתחדשו בעולמם של החכמים, כבר הם מצויים בספר בן-סירא, ובמשך כל ימיה של יצירת המשנה והתלמוד סיגלה השירה העברית דעות החכמים והדרשנים, וקירבה עצמה אל יצירתם. השירה, שהילוכה ברגש, לא על-נקלה עלה בידה להתחבר עם תורת חז"ל, שיסודה בדעת ובהשכל. הרבה קירובים נתקרבה השירה אל תורה שבעל-פה קירוב אחר קירוב, עד שספגה לתוכה את השקפותיה ותפיסותיה. ועדיין היתה בתקופת התלמוד התחברות השירה אל המדרש והתלמוד מועטת גם בכמות וגם באופן החיבור, ועיקר השירה עמדה על בסיסה הראשון. אך מעט-מעט התחילו סליחות והימנונות קולטים מדברי התלמוד. ורק לאחר שנחתם התלמוד דבקה בו השירה דיבוק של קבע, והתורה שבעל-פה פרנסה את השירה. בתקופה זו באה לעולם שירתו של יוסי בן-יוסי.

יוסי בן-יוסי, זמנו ומקומו

יוסי בן-יוסי – זה שמו של הפייטן שבו אנו תולים ייסוד אסכולה חדשה בשירה העברית. זו האסכולה שדבקה בתורה שבעל-פה ועשתה אותה יסוד ושורש ליצירתה. שאר סגולותיה של אסכולה זו עתידים להתבאר לקמן. תולדות חייו של הפייטן מכוסות בהעלם, ותחת לספר את תולדותיו ניטל עלינו לספר את המחקר על אודותיהן. גם יוסי בן-יוסי, כפייטנים שהיו לפניו, עדיין לא נהג לחתום את שמו באקרוסטיכון בשיריו, אבל שמו נמצא רשום בקצת מראשי שיריו, כגון בראש סדר העבודה שלו ליום הכיפורים 'אזכיר גבורות'¹, והוא מוזכר בכתבי רב סעדיה גאון² ובכתבי שאר מחברים ראשונים. פרט אחד בתולדותיו נראה להיות ידוע, שהיה יתום. כך היה סבור שד"ל, שמצא ב'פירוש מחזור אשכנזי' כ"י על קלף כתוב: 'טפשו בני כנען דר' יוסף היתום'. ועל כן הוא אומר 'אשר לפי הנראה מת אביו קודם לידתו, או קודם מילתו, ולפיכך קראוהו בשם אביו (יוסי בן-יוסי) וגם קראוהו

1 כ"י אוכספורד 2846/9: סדר עבודה ליוסי בן-יוסי; אוכספורד 2740/12: סדר עבודה ליוסי בן-יוסי
ז"ל; קמברידג' Add. 3377: סדר ליוסי בן-יוסי זצ"ל, פרנקפורט 26: סדר [עבודה ליוסי בן-יוסי].
2 עיין לקמן, עמ' 14.

היתום³. צונץ מפקפק בדבר זה שהיה יתום, והוא הופך את רעיונו של שד"ל ורואה בסיבתו של שד"ל מסובב, ובמסובב שלו הוא רואה סיבה, שכן הוא אומר: אפשר לא כינוהו יתום אלא משום ששמו כשם אביו⁴. ואפשר שייקרא אדם בשם אביו גם כשאביו קיים. וכן מצאנו בימי התלמוד איש נקרא בשם אביו בחיי אביו⁵. וגרץ אף סבור לומר בתיבה זו, שמא אין לקרותה היתום אלא היתום, והוא שם של כמה מקומות בבבל. ונקרא יוסי בן-יוסי כן לרמוז על שם מקומו⁶. אכן דעת הרכבי, כי היתום גם כאן משמעו שאין לו אב ואם⁷. אף ראינו לקדמונים, שהוציאו את הכינוי יתום ממשוטו. בכתב-יד אחד, הכולל פירוש על המחזור והוא בין ספרי אפפענהיים 1073 פאליא, דף קמר, נמצא כתוב בזה הלשון: 'תקיעות יתומיות מר' יוסף היתום בר אביתור. ואני מצאתי כתוב מכתבת יד החבר אברהם חזן שקבל מר' מיכאל מאירוי והוא מאחר ואחר מאחר עד עשרה שאלו התקיעות יוסף הכהן בן גוריון עשאו⁸!! ועל כך נקראו יתומיות שעולם היה אז יתום שנחרב בית שני ואין מחזיק ואין מנהל⁸. מצינו כאן, שגזרו מן הכינוי יתום של הפייטן את הכינוי יתומיות, ותיארו בו את התקיעות, והסיעו את היתמות מן הפייטן ונתנוה על דורו. עוד נמצא בימי חכמת ישראל מי שלא אבה לפרש את הכינוי יתום כמשוטו ופירשהו מעניין אחר. ברשימה המובאת למעלה נזכר שם אביו של יוסף והוא אביתור, כנראה מטעם זה יצא קאעמפף והפך את השיטה, ועל דעתו עיקר הכינוי ניתן לראשונה לתקיעות, שביקשו לציין את ייחודן, וקראו להן: תקיעות יתומיות, מלשון שירה יתומה, שעניינה: מיוחדת. והכינוי יתומיות של התקיעות הוסב אחר-כך על מחברן, וכינוהו: היתום⁹.

עוד אפשר ללמוד מן הרשימות שעל גבי הפיוטים בכתב-יד פרט אחר מתולדותיו, שהיה כהן.

- 3 עיין במבוא של שמואל דוד לוצאטו למחזור בני רומא, הנדפס במחזור כל השנה כפי מנהג ק"ק איטאליאני יצ"ו, בראשו של חלק ראשון, ליוורנו שנת התרט"ו, עמ' ט. ועתה: שמואל דוד לוצאטו, מבוא למחזור בני רומא, מהדורת דניאל גולדשמידט, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 24.
- 4 Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*. p. 27
- 5 עיין סוטה, מט, ע"א, שרבא בא אל רבה אביו, ורבה שמו אבא. שמעתי מפי ר"מ זיידל ע"ה.
- 6 'Die Anfänge der neuhebräischen Poesie'. *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*. VIII (1859). pp. 410-411
- 7 גרץ, דברי ימי ישראל, תרגום שפ"ר, חלק ג, ווארשא תרנ"ד, עמ' 163, הערה כז.
- 8 אליעזר ליזר לאנדסהוטה, עמודי העבודה, ברלין תרי"ז (1857), עמ' 85. כך מביא המחבר משם שטיינשניידער שהודיעו דבר זה. ברשימה הזאת כתוב שמו של מחבר התקיעות: ר' יוסף היתום בר אביתור. גם צונץ מצא בכתב-יד רשימה על גבי הפיוט 'אהללה' שהוא מן התקיעות, וכתוב בה: 'סדר תקיעות דר' יוסי בר אביתור היתום', ומכאן ביקש צונץ לומר שהיה יוסי ממשפחת אביתור (Gesammelte Schriften, Dritter Band, Berlin 1876, p. 143), אבל כבר כתב שד"ל במבוא למחזור בני רומא (הנ"ל עמ' ט, הערה 3, ובמהדורת גולדשמידט, עמ' 25), כי מלות בר אביתור אינן אלא טעות, כי ר' יוסף בן אביתור, או בן שטנאש היה בספרד בימי רבנו האי גאון.
- 9 S.J. Kaempf, *Zehn Makamen aus dem Tachkemoni oder Diwān Charisi*. Prag 1858, p. 187 ועיין א.מ. הברמן, 'בירורי לשון: יתום – יחיד', בתוך: ח' ילון, עניני לשון, ירושלים תשי"ג, עמ' 5–7.

כגון בכתב-יד שוקן 9, שרשום בראש 'אזכיר גבורות': סדר עבודה לרבי יוסי הכהן¹⁰. אף יש נוסחאות שכתובים בהם דברים מופלגים, כגון מה שמביא בעל 'בית יוסף', שהיה יוסי בן-יוסי כהן גדול, וזה לשונו: 'והסדר הפשוט לקריאת בני ספרד הוא סדר אתה כוננת, שיסד יוסי בן-יוסי כהן גדול'¹¹. אמת, שני סדרי עבודה הם הפותחים במלים 'אתה כוננת'; האחד 'אתה כוננת עולם מראש'¹² ומחברו אינו ידוע, והסדר האחר: 'אתה כוננת עולם ברב חסד'¹³ שמחברו יוסי בן-יוסי. כוונת בעל ה'בית יוסף' לסדר 'אתה כוננת עולם מראש', אבל כיוון ששני הסדרים פותחים בלשון אחד: אתה כוננת עולם, יש שהחליפו המעתיקים את הסדרים וקראו על סדר 'אתה כוננת עולם מראש' את שמו של יוסי בן-יוסי. גם ראפפורט היה סבור, שיוסי בן-יוסי הוא מחבר הסדר 'אתה כוננת עולם מראש' שאומרים הספרדים, שכך כתב בתולדות ר' אלעזר הקליר: 'גם נראה שהיה (= יוסי בן-יוסי) ספרדי ממה שאומרים רק הספרדים סדר עבודה שלו'¹⁴. וכבר עמד שר"ל במבוא למחזור בני רומא על חילופים אלה של שני הסדרים¹⁵. מכל מקום מצינו, שנתכנה יוסי בן-יוסי בנוסחה שמביא בעל 'בית יוסף': כהן גדול. חוקרי חכמת ישראל תהו על כינוי זה, לדעת ראפפורט שיבוש הוא, וכתב: 'אין ספק אצלי שמלת כ"ג הוספה בטעות היא'¹⁶. גם שר"ל אינו סובר כינוי זה, אבל לדעתו אין כאן טעות אלא 'נעשה בכוונה טובה להגדיל מעלת הפיוט ההוא'¹⁷. גם לדעת ר' זלמן שטערן אין כאן טעות אלא נימוס של מעתיקים, שדרכם להגדיל מעלת המחברים ודרך מליצה מכנים אותם בכינויים מופלגים, והביא ראיות לדבריו, 'וזה בודאי עשו לר' יוסי בן-יוסי שהי' כהן והפריזו על המדה וכתבו בתאר כהן גדול'¹⁸. והנה שמועה זו כבר ידעה הראשונים, וגם הם לא נתיישרה על דעתם, ופירשוה בכמה פנים. הביאה אבודרהם בפתיחה לפירושו לסדר העבודה 'אתה כוננת עולם מראש', וזה לשונו: 'ונמצא כתוב בנוסחאות שלנו כי יוסי בן-יוסי כהן גדול חבר אתה כוננת, ואפשר שהיה מאותם כהנים גדולים ששמשו בבית שני או היה מזרעם,

- 10 ועיין עוד במאמרו של הברמן ב'עניני לשון', הנ"ל, עמ' 6.
- 11 'אורח חיים' ריש סימן תרכא.
- 12 ישראל דאווירזאן, אוצר השירה והפיוט; א 8816.
- 13 שם, א 8815.
- 14 שלמה יהודה ליב ראפפורט (שי"ר), תולדות, תולדות ר' אלעזר הקליר, וורשה תרע"ג, עמ' 225, הערה 20.
- 15 מחזור בני רומא, הנ"ל, עמ' ט, ובמהדורת גולדשמידט, עמ' 24.
- 16 שם.
- 17 מבוא למחזור בני רומא, עמ' ט; ובמהדורת גולדשמידט, עמ' 25.
- 18 דבריו כתובים ב'קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים', שהוציא לאור ר' יהודה ראזענבערג, בערלין תרט"ז, עמ' 109, בהערה השנייה. וראיותיו: 'כי כן מצאתי בהרבה כ"י עקד די רוסי שכתוב על מצח אזהרות של שבועות אזהרות דאליהו הנביא זצ"ל הם כווננו על ר' אלי' הזקן. והפליגו וכ"כ כתבו על ההקדמות של שבועות רשות לר' נהוראי וכוונתם על ר' מאיר ש"ץ וכן מצאתי שכינוי ר' יוחנן הכהן ידוע במנהג איטאליא ר' יוחנן כהן גדול'. ועיין בדברי המפרש במחזור וולצבאך, תקמ"ד, דף יח, ב: 'ור' אברהם אמר בשם החסיד הקדוש רבינו שמואל הנביא'. וכן כתב ר' יהודה הלוי במכתבו אל ר' נתן החבר בן שמואל, דיואן רי"ה, מהר" ברדאי, ח"א, עמ' 214: 'כי אתעורר לשורר בבוא אלי נתן הנביא'.

ויש אומרים שלא היה כהן גדול ממש אלא כהן היה וגדול בדורו, ולפיכך נקרא כהן גדול והיה מן הפייטנים¹⁹. וזולאי חוכך לומר, כי זכה יוסי לכינוי 'כהן גדול' על שחיבר סדרי עבודה הרבה ליום-הכיפור וחיבב את העבודה על הקהל²⁰. נמצא, הדבר העומד בשמועות אלו ואין עליו עוררים: שהיה כהן.

ויותר משנחלקו הרעות על שמו של יוסי בן-יוסי ועל מעמדו נחלקו על שעתו ומקומו. לפי דברי בעלי הרשומות שבפירושי המחזורים כתובי-יד היה קדמון ודאי; לדעת בעלי אותה שמועה שהיה כהן גדול, היה בפני הבית בארץ-ישראל. ועל-פי השמועה שהעתיק שטיינשניידער מכתב-יד, המובאת תחילה²¹, היה בזמן חורבן הבית. בעלי חכמת ישראל, שהתחילו חוקרים בפייטנים הקדמונים ובזמניהם, חקרו גם בזמנו של יוסי בן-יוסי ואמרו בזה סברות הרבה. והם לפי שיטותיהם איחרו את זמנו איחורים רבים. מדברי ראפורט, שהיה סבור ביוסי בן-יוסי שספרדי היה²², יוצא שלא קדם למאה העשירית למנינם. לדעת שד"ל היה יוסי בן-יוסי, מחבר אהללה אלהי ושאר התקיעות, בימי הגאונים²³. ומדברי צונץ מסתבר שהיה במאה השמינית, שכן כתב, כי 'שום חיבור למשורר הידוע בשמו, ביחוד חיבור מסוג הפיוט, אינו קדום לשנת 770²⁴. גרץ יצא לחלוק על דעתו של צונץ, והוא מקדים שעתו וקובעו במחצית השנייה של המאה השביעית²⁵. הרכבי מוסיף ומקדימו וקובע זמנו בשנת 600 בערך²⁶. ולדעת יעבץ, היה בתקופת רבנן סבוראי²⁷. בתקופה האחרונה משנתגלו פיוטי ינאי וחכמים נטלו לחקור בזמנו, ניתן גם להוסיף חקר בזמנו של יוסי בן-יוסי ולשער זמנו על-פי זמנו של ינאי. כך ערוכה דעתו של בראדי, שהביאה זולאי²⁸, ולדעתו היה יוסי בן-יוסי בן המאה החמישית. וכך הוא מביא: 'אם לפי כל סימניהם של פיוטי ינאי אין לאחר את זמן חיבורם למאה הששית, הרי שיוסי בן-יוסי קדם להם לכל הפחות במאה שנה'. אף מביא זולאי שם סברתו של בראדי, שמא הפייטן ר' יוסי בן-יוסי, הוא אחד מהאמוראים האחרונים הנזכר בתלמוד הירושלמי²⁹. ולפי שבאותו עניין בתלמוד נזכר גם האמורא ר' ינאי, רומז שירמן

- 19 אליעזר ליפמן פרינץ, ספר תשלום אבודרהם, ברלין תר"ס, עמ' 37.
- 20 'רבים של הפייטנים', התקופה, ספר כח (תרצ"ו), עמ' 383.
- 21 עיין הערה 8.
- 22 תולדות ר' אלעזר הקליר, הנ"ל, עמ' 225.
- 23 שמואל דוד לוצאטו, בתולת בת יהודה, פראג, ת"ר, עמ' 10.
- 24 Zunz, *Literaturgeschichte* etc., p. 26
- 25 Die Anfänge der neuhebräischen Poesie, *MGWJ*, VIII (1859), p. 410
- 26 זכרון לראשונים, מחברת ה', 1891, עמ' קה, הערה ב.
- 27 הפיוטים הראשונים, ב'ספר לדוד צבי', לכבוד ר' דוד צבי האפפמאנן, ברלין תרע"ד, עמ' 81.
- 28 מנחם זולאי, 'ר"ר חיים בראדי במכון לחקר השירה העברית', 'הארץ', ר' סיון תרצ"ח (3.6.38), עמ' 10.
- 29 ירושלמי, ברכות, פרק ג, סוף הלכה ד (דף ו, ג): ר' יוסי בן-יוסי הוה אתי באילפא חמא חד קטר גרמיה בחבלא מיחות ומסחי, א"ל לא תסכן בנפשך וכו' א"ר ינאי שמעתי שמקילין ומחמירין בה וכו'.

לסברה שמא הם שני הפייטנים יוסי בן-יוסי ויניי³⁰. מדברי הר"ש ליברמן על זמנו של יניי, שהוא קובעו בסוף המאה הרביעית ובתחילת המאה החמישית³¹, נמצא שיוסי בן-יוסי, שקדם ליניי, היה במאה הרביעית. וקרובה לזה דעתו של שירמן, שמרחיב זמנו של יניי בין סוף המאה הרביעית לסוף המאה השישית³², ויוצא מדבריו שיוסי בן-יוסי קרוב למאה הרביעית.

עוד יש סימן אחר, שניתן לבחון על-פיו את זמנו של יוסי בן-יוסי, והוא סימן בטבע הסגנון. מתקופת המשנה והתלמוד הגיעו אלינו פיוטים וקטעי שיר, מהם הכתובים בסידור, כגון: 'עלינו לשבח', 'ועל כן נקוה לך', 'אתה זוכר מעשה עולם' ו'אתה נגלית בענן כבודך', הקרויים תקיעתא דבי רב, והם כתובים בתפילת מוסף של ראש-השנה. וכגון דברי השיר הכתובים במסכת מועד קטן דף כה ע"ב: 'גזע ישישים עלה מבבל', 'בארזים נפלה שלהבת', 'באו רב שלישיית במים'; והשיר 'רני רני השיטה' המובא במסכת עבודה זרה דף כד, ב, ועוד. ויש בהם דברים, שנתחברו בידי פייטנים שהיו במאה הרביעית³³. כל אלה תכונה אחת להם, שאין בהם זכרונות דברים מן התלמוד והמדרש, ואינם כפיוטים של יניי ור' אלעזר הקליר המלאים דברי חכמים. ואף-על-פי שכלל כל הפיוטים ושיירי-שיר אלה מועט הוא, מכל מקום נראה שתכונה זו יש בה כדי להוכיח על טבעם, שכן לא מצינו בהם שום רמזים לדברי חז"ל. ואם אמנם סימן מובהק הוא, שפיוטים שדברי חז"ל מוכתבים בהם מאוחרים לתקופת התלמוד³⁴, נוכל לדון על-פיו בעניין זמנו של יוסי בן-יוסי. מה מצינו בפיוטיו? קצת פיוטים שלו אין בהם רמזים הרבה לדברי חז"ל, כגון הפיוט 'אמנם אשמנו עצמו מספר', 'אהללה אלהי אשירה עזו' ועוד, ומקצת פיוטיו כלולים בדברי משנה ותלמוד ומדרש, כגון סדרי העבודה ליום-הכיפורים. לפי זה אפשר לכוון שעתם של פיוטי יוסי בן-יוסי, שהם עומדים בתחילת כניסתם של דברי חז"ל אל השירה, זו השעה הסמוכה לחתימת התלמוד לאחריה, קרוב לומר: המאה החמישית.

איזהו מקומו של יוסי בן-יוסי? אף בזה מצינו מחלוקת. לפי השמועות שהבאנו שהיה כהן גדול, היה בן ארץ-ישראל. אף הובאה תחילה דעת ראפפורט שהיה ספרדי, וטעמו שרק הספרדים אומרים עבודה שלו. ושר"ל סבור, כי 'יוסי בן-יוסי וחבריו בעלי הפיוטים בלי חרוז אין ספק שלא היו באיברופא אלא באזיא, אם בארץ-ישראל, ואם בבבל'³⁵. גרץ, שהיה סבור שיוסי בן-יוסי חי במאה השביעית, חולק אף הוא על הדעה שהיה ספרדי, מכמה טעמים: משום שמפיוטיו של יוסי בן-יוסי ניכר שהיה מחברם בקי גדול בתלמוד, ובמאה השביעית עדיין לא היתה הידיעה בתלמוד מרובה שם, ואף לא הידיעה בלשון העברית. ועוד שמצינו לגאוני בבל, שמזכירים את יוסי בן-יוסי ואת

J. Schirmann, Hebrew Liturgical Poetry and Christian Hymnology, *Jewish Quarterly Review*, XLVI (1953), p. 144 30

'חזנות יניי', סיני (שבט תרצ"ט), עמ' רמד. 31

'יניי הפייטן, שירתו והשקפת עולמו', קשת, שנה שישית (תשכ"ד), חוברת ג, עמ' 66. 32

עיין בספרי 'הפיוט' הוצאת מאגנס תש"ן, בפרק 'השירה בתקופת התלמוד', עמ' 57-76. 33

עיין שם, בפרק 'גררי הפיוט של הפייטנים עלומי השם', עמ' 77-81. 34

מבוא למחזור בני רומא, עמ' ט; ובמהדורת גולדשמידט, עמ' 25. 35

פיוטיו ואף הכניסו מפיוטיו לסדר התפילה שלהם, ואילו היה בן אירופה לא היו גאוני בבל יודעים עליו. ואילו באנו לדון על ארצו של הפייטן היה עלינו לומר שהיה בן ארץ-ישראל, לפי ששם בלבד היה מקובל השם יוסי. ולפי שהיה מסופק שמא היתום רומז לשם מקום בבבל הקרוי היתום, על כן דעתו חלוקה אם היה יוסי בן-יוסי ארץ-ישראלי או בבלי³⁶. וצונץ אף הוא כתב שהיה בארץ-ישראל או בבבל³⁷. לדעת הרכבי, היה יוסי בן-יוסי מארץ-ישראל³⁸, וכן דעת יעבץ³⁹. אותם חוקרי חכמת-ישראל, שהגידו דעתם על יוסי בן-יוסי שקדמון הוא, הביאו ראיה לדבריהם, שגאוני בבל מזכירים אותו ואת פיוטיו⁴⁰. מי הם הגאונים המדברים בו? לדעת הרכבי⁴¹, מזכירו לראשונה רב נטרונאי בר רב הילאי, גאון סורא. הוא מזכיר את הפיוט 'אתה כוננת', ופוסק שאין אומרים אותו אלא במוסף של יום-כיפור. דבריו מביא רב עמרם גאון בסידורו⁴², וז"ל: 'והכי אמר רב נטרונאי גאון מחסיה: במנחה של יום הכיפורים אין אומר ש"ץ אתה כוננת וסדר'⁴³ עבודה ולא בשחרית אלא במוסף בלבד'. אבל כבר אנחנו יודעים, ששני פיוטים הם לעבודת יום-הכיפורים הפותחים 'אתה כוננת', ואפשר שאין כוונתו לפיוט 'אתה כוננת עולם ברב חסד' ליוסי בן-יוסי, אלא לפיוט האחר 'אתה כוננת עולם מראש', שאינו ליוסי בן-יוסי. אבל ודאי מזכירו רב סעדיה גאון. בהקדמה הערבית לספר האגרון הוא מונה שמותיהם של חמישה פייטנים קדמונים, וכך הוא אומר שם: 'ואחרי שלושת העיקרים האלה יבואו פרקים רבים אחרים שנצרכים הם להמשוררים, זולת זה מה שראיתי שאוכל להביא עליו עדות מדברי המשוררים הקדמונים יוסי בן-יוסי וינאי ואלעזר ויהושע ופינחס עשיתי זאת. אולם מדברי המשוררים הקרובים אלינו [בזמן] לא תמצאני שאזכירם אלא להלל את מי שדבריו נרצים [טובים ומשובחים]⁴⁴. הרי רב סעדיה גאון קורא ליוסי בן-יוסי ולפייטנים האחרים שהוא מזכיר עמו: 'המשוררים הקדמונים', ויוסי בן-יוסי ראשון להם להביא מדבריו רוגמאות לענייני שיר. עוד מזכיר רב סעדיה גאון את יוסי בן-יוסי בסידורו ובחר בפיוטיו מפיוטי אחרים, ומעתיקם אל סידורו. כך הוא עושה לפיוטי מלכיות, זכרונות ושופרות של יוסי בן-יוסי, וכך כותב רס"ג עליהם: 'ועל הפרקים האלה נתחברו פזמונים

36 Die Anfänge der neuhebräischen Poesie, *MGHJ*. VIII (1859), pp. 410-411

37 Zunz, *Literaturgeschichte* etc. p. 27

38 זכרון לראשונים. מחברת ה, 1891, עמ' קו.

39 תולדות ישראל, כרך ט, עמ' 171.

40 עיין לעיל בדברי גרץ.

41 זכרון לראשונים, חוברת ה, 1891, עמ' קה, הערה ג.

42 סדר רב עמרם גאון מהדורת נתן קורונל, ווארשא תרכ"ה, דף מח, ב; מהדורת אריה ליב פרומקין, ירושלים תרע"ב, דף קעז, א; מהדורת דניאל גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' קסט.

43 מובא גם בספר המנהיג הלכות צום כפור סי' סג, מהדורת ר' יעקב משה גאלדבערג, ברלין ה'תרט"ו, עמ' 61, ושם הנוסח: סדר בלי ו"ו. ועיין רב"ם לוין, אוצר הגאונים, ליומא בתשובות, עמ' 41, סימן כ.

44 זכרון לראשונים, חוברת ה, עמ' נ. הנוסח המובא הוא תרגומו של הרכבי. האגרון, מהדורת נחמיה אלוני, ירושלים תשכ"ט, עמ' 154-155.

שאיני יכול למנות אותם לרבים, מהם נכונים במילים ובתוכן ומהם נפסדים בכל ומהם מעוטי השגיאות. אבל מכל פזמוני התקיעות שאני מכיר, הריני בוחר בדברי יוסי בן-יוסי, ואני רואה לרשום אותן כאן⁴⁵. ובתפילת יום-הכיפורים הביא את סדר העבודה הגדול של יוסי בן-יוסי: 'אזכיר גבורות אלוה'⁴⁶. מכאן שהיו פיוטיו ראשונים לחשיבות בעיני רב סעדיה גאון.

עוד מוזכר יוסי בן-יוסי בקטע של חיבור הכתוב ערבית, ויש לו שום שייכות אם אל רב סעדיה אם אל בית-מדרשו. הקטע מדבר בתורת השיר, ומחברו עושה את שיריו של יוסי בן-יוסי דוגמה לסוגי השיר שהוא מדבר בהם, דוגמה ל'מאמרים הנקראים בלשון הערבית אלכ'טב (= דרשות) והוא קרוב לפרוזה, כי היא עשויה בתים, אולם בלי חרוזים, וזהו כמו שירתו של יוסי בן-יוסי זכרנו לברכה: אהללה אלהי אשירה עזו וכו'⁴⁷. ומכאן שהיו דברי יוסי בן-יוסי חטיבה, וטבעם מסוים לעשותם דוגמה לדרך של שיר.

במעשי השיר של יוסי בן-יוסי באה השירה העברית לתקופה חדשה. הוא ררך לה דרכים שלא ידעתם תחילה, והוא גופו עומד בין אסכולה של שיר שפנתה ועברה ובין אסכולה שהוא ראש וראשון בה. ומבקשים אנו לציין מקומו של יוסי בן-יוסי בשירה העברית, מה עשה בשירה את אשר עדיין לא עשוהו, ומה קניינים הקנה לה. והנה על צד האמת נדרש לשם כך לבחון בחיבורי השירים של הימים ההם בשביל להעמיד דבר על אופניו. אבל מעטים כתבי השיר שבאו לידינו מן הזמן ההוא, לפיכך אפשר שתכונות וטבעים שאנו מוצאים אותם ראשונה בשירי יוסי בן-יוסי כבר נתחדשו בידי אחרים בני תקופתו. ואנו אין לנו אלא מה שענינו רואות.

אף-על-פי שמתקופת הימים שקדמה ליוסי בן-יוסי לא באו לידינו שירים הרבה, המעט שהגיעו סימנים מובהקים בהם המעידים על מהותם וטבעם. החשובים שבהם אלה פרקי השיר 'עלינו לשבח' ו'על כן נקוה לך', 'אתה זוכר מעשה עולם' ו'אתה נגלית בענן כבודך'. פרקי-שיר אלה הם פיוטי התקיעות העתיקים, והם כלולים בתפילת מוסף של ראש-השנה. הפיוטים למלכיות 'עלינו לשבח' ו'על כן נקוה לך' קרובי מקרא הם, אמורה בהם תקוותם של ישראל שתיבטל עבודת-האלילים, ומלכות שמים תתפשט על כל בשר. זה חזונום של הנביאים וישראל מצפים לזה שיתקיים מהרה. הפייטן הקדמון נושא את עיניו אל הקב"ה ואל כל העולם כולו ומבקש ושואל, מתי יקבלו יושבי תבל את עול מלכותו. אבל על ישראל אין הפייטן מבקש, ישראל כבר פרושים הם מעבודה זרה, והם שמחים בחלקם ובגורלם שהם עובדי השם. ואף-על-פי שיש בפסוקי מלכיות דברים על-אודות החשבון שבין ישראל לאומות: ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו וגו' (עובדיה כא), מכל מקום אין פסוק זה מעורר בפיוט דברים בעניין הזה, אלא כל הפיוט מיוחד לעניין מלכות שמים. הפיוט 'אתה זוכר מעשה עולם' מדבר על הזכירה שהקב"ה זוכר את בריותיו, ויודע יצרי מעלליהם ומחשבות לבם של כל היצורים, ואף-על-פי שהדברים אמורים בשעת פקידה ויום-הדין,

45 סדור רב סעדיה גאון, יו"ל על-ידי ישראל דודון ז"ל, שמחה אסף יששכר יואל, ירושלים תש"א, עמ' רכ"ח-רל"ג.

46 שם, עמ' רס"ד-רע"ה.

47 האגרון, מהדורת אלוני, עמ' 386-387. ועיין שם עוד, עמ' 82-83, 127-128.

לא גרם הדבר לפיוט שייפנה גם לעסקיה של האומה הישראלית ואין הפייטן מבקש עליה, אלא דברי הפיוט מכוונים לכלל כל העולם. לפי שיטה זו הולך גם הפיוט לשופרות 'אתה נגלית בענן כבודך'; אמת, הוא מדבר על מעמד הר סיני ומתן תורה לישראל, אבל בפסוקי שופרות מדובר גם על השופר שהוא סימן לגאולה: והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וכאו האובדים בארץ אשור והנדרחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים (ישעיה כז, יג), ובכל זאת לא שימש פסוק זה מוצא לפייטן לדבר על הגאולה.

תמיהה זו על 'עלינו לשבח', הלמאי אין בו זכר לבניין בית-המקדש ולשיבת ציון, כבר תמהו חכמי ישראל, ומכאן בא משה מנדלסזון⁴⁸ לומר, כי 'עלינו לשבח' נתחבר קודם תקופת הנצרות, בשעה שישראל היו שרויים על אדמתם, ואין עקת גלות עליהם. אף-על-פי 'עלינו לשבח' בכלל התקיעות, והתקיעות שמו של רב נקרא עליהן: תקיעתא דבי רב⁴⁹, כבר הסביר אייזק הירש ווייס, 'כמו שאין להחליט שבכלל ספרא דבי רב או ספרי דבי רב שרב הוא המחדש את כל המדרשים וההלכות הבאים בספרים, אלא שהוא סדר ויסד בספר מה שראה או שמע או ידע מדרושי התנאים שקדמו לו, כן גם העניין בבחינת ספרו תקיעתא דבי רב שרב קבץ על יד כל התפלות הנודעות בזמנו ואשר נהגו בם החכמים הקודמים וחברם יחד. ומזה יצא הספר הזה תקיעתא דבי רב'. או, לדעתו, אפשר שהוסיף רב דברים בתפילות הללו, אבל בעיקרן קדומות הן, מתקופת התנאים⁵⁰. כל הפיוטים הכלולים בתקיעות דבי רב דבריהם ברים וצחים משום צער. ואף-על-פי שיש בהם בית-צביעה לאחוז בו ולדבר בעסקיה של כנסת ישראל, לא עשה כן הפייטן ולא יצא מגדרי הנושא בדרך גלגול אל עניינים אחרים כפי שעושים פייטנים בני דורות שלאחר כך.

ואם אנו אומרים שהתקיעות הקדמוניות נכתבו בפני הבית, וזה הטעם שהמלכיות והזכרונות אופי אוניברסאלי להם; וגם השופרות אין בהם זיכרון לישועת העם בקיבוץ גליות, אם אנו אומרים כן, נוכל להבין את טבע התקיעות של יוסי בן-יוסי, שאנו מצאים בהם חידוש ושינוי מן הטבע של התקיעות העתיקות. שהרי בין התקיעות העתיקות לבין התקיעות של יוסי בן-יוסי נתמצעו החורבן והגלות. ופורענות זו שינתה את טבעה של השירה העברית, שהרחיקה מלבה את הרעיון בדבר התפשטות מלכות שמים על שוכני ארץ. והדבר האחר שנתחדש בעולם בזמן שבין התקיעות הקדמוניות לבין התקיעות של יוסי בן-יוסי, זו התפשטות הנצרות, קרוב לומר שפיחת את הנושא של ביטול האלילות מן התקיעות. מה היתה שיטתו של יוסי בן-יוסי בפיוטו למלכיות? הוא מחזיק במסורת השירה שלפניו וגם משנה ממנה כפי צורך שעתו. הוא מחזיק ברעיון הכולל של המלכיות, זו ההכרה במלכות הבורא. אבל במלכיות העתיקות עומדת ההכרה הזאת בתחום שבין האדם לאלוהים, שיתקיים על-ידי 'כל בני בשר', כלומר על-ידי הפרטים, ויוסי בן-יוסי שינה והעמיד את

48 *Moses Mendelssohn's Gesammelte Schriften*, VI, p. 418

49 ירושלמי, עבודה זרה פ"א ה"ב (לט, ג). ובירושלמי ראש השנה פ"א ה"ב (נו, א): תקיעתא דרב. וכן בויקרא רבה, מהדורת מרגליות, פרשה כט, א, עמ' תרס"ח: תקיעתא דרב.

50 הברכות והתפלות, ישרון של קאבאק, שנה רביעית, ה' תרכ"ד (1864), עמ' קס"ח-קע"ב. ועיין יוסף היינימן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 174.

ההכרה בתחום שבין העמים לאלהים, כדבר שהאומות צריכות לקיימו⁵¹. במלכיות העתיקות נאמר: 'יכירו וידעו כל יושבי תבל... ויקבלו כלם את עול מלכותך'. ויוסי בן-יוסי קורא אל העמים שיכירו במלכות האלוהים, שכך הוא אומר ('אהללה אלהי'):

גוֹשׁוּ גוֹיִם	וּבֹאוּ מִמְּלָכוֹת	רְאוּ מֶה נִהְדָּר	בְּמִזַּח הַמְּלוּכָה
גִּדְלוּהוּ אֶתִי	וּנְרוּמָמְנוּ יַחַד	וְאַל תִּתְגָּאוּ	בְּנִזָּר הַמְּלוּכָה.

זה השינוי האחר ששינה יוסי בן-יוסי במלכיות שלו.

בשינוי הזה עדיין לא הופקע מן הפיוט טבע ההימנון שבו, ועוד הוא עומד על עמדו. אבל עשה יוסי בן-יוסי במלכיות שלו עוד שינוי אחר בעצם טבעו של הפיוט מכפי מה שהוטבע עלי ידי הפייטן הקדמון, והוא שהביא בפיוט חשבון עולמה של כנסת ישראל. כן הוא עושה מאות עי"ן ואילך וכלל בו דברי בקשה על החזרת ציון לקדמותה: עוֹרֵר וְהִקֵּץ מְשׁוֹשׁ כָּל־הָאָרֶץ (אות העי"ן). ולא עוד אלא שהוא מפליג ומבקש, כי תינתן נקמה במלכות הנוצרית: רִיבו מוֹשִׁיעִים, שָׂאוּ אֶדָר מֵאֲדוֹם, הוא אומר באות הרי"ש. ובאות תי"ו הוא אומר: תִּקּוּם גוֹיִם תוֹכִיחַ לְאֻמִּים. וכאן הלך לו טבע ההלל וההימנון מן המלכיות ותחתיו בא טבע ה'סליחות'. וזה חידוש שני שהביא יוסי בן-יוסי במלכיות שלו. הסברנו תחילה הטעם לשינויים הללו, זו צרת האומה מחמת החורבן והגלות, והוא סיבה מספקת להכריע בספרות, להסיג גבולות שיר ולשנות את תכונתו. מכל מקום בהסבר זה יישבנו את שינוי אופיו של הפיוט למלכיות, ששינוי זה לא עשאו יוסי בן-יוסי מדעת עצמו, אלא מדעת דוחקה וצורכי נפשה של האומה. אבל לא יישבנו את דמות תבניתו של השיר, שיש קושי בו: אמרנו שראשיתו של השיר עומד בו טבע ההלל ובסופו עומד טבע הסליחות. כיצד מתחברים שני הטבעים האלה בשיר אחד, וייקרא שם מלכיות עליו? דבר זה היה קשה ליוסי בן-יוסי והוצרך פתרון לו. וכאן אנו באים לעניין הצורה של השיר. חידוש בצורה אנו מוצאים בפיוטו של יוסי בן-יוסי שאינו מצוי בשירה שלפניו, זה הגמר של הטורים שכולם חותמים במלה אחת, במלת: מלוכה. אופן זה של חתימת טורים דרגה היא בהתפתחות החרוז, ופרטיה נתבארו במקום אחר⁵². והנה אופן זה של חריזה בתיבה אחת שלמה, עשויה לא לפרנסת האוזן בלבד, שכן משמע יש בתיבה, ומתוך כוונה בחר יוסי בן-יוסי לחתום טורי שירו במלת 'מלוכה'. ובדרך זו כל דבריו של השיר, כל האמור בכל טור שבו, גם דברי הבקשות, עניין המלוכה מעורב בהם ומתחבר עמהם. נמצא השם מלוכה עושה בשיר מעשה של מוטיב, שכל דברי השיר מגוללים עליו. ולפי שהמוטיב מחובר עם החרוז וכנוס בו, וחוזר בכל טור, כוחו גדול לדבק את ענייניו של השיר, וליתן להם פנים שוות, ולעשותם לשיר אחד של 'מלכיות'. בדרך הזאת שתפס יוסי בן-יוסי נשמעה הצורה לתוכן ובאה הצורה לסייע לעניין השיר. עלי ידי שבא לומר דברי בקשה על ישועת ישראל ועל נקמה בגוים במוטיב של 'מלוכה', קירב

51 יש במלכיות של יוסי בן-יוסי מעט דברים על האלילות, בשני טורים בלבד באות פ"א הראשונה ובטור האחרון, ואין אלה כזכרון מוטיב בלבד. בטור האחרון מסתבר, שביקש לסיים בעיקר העניין של מלכיות שבמקרא.

52 עיין בספרי 'הפיוט', הוצאת מאגנס תש"ן, בפרק 'תחילתו של החרוז', עמ' 302-314.

מבוא: יוסי בן־יוסי, זמנו ומקומו

את דבריו אל הרעיון של מלכיות, עד שנראית כאן כעין בבואה של פירוש למלכיות – שתיקון העולם במלכות שדי האמור במלכיות הקדמוניות עתיד הוא שיבוא על־ידי נקמה בגוים. זה שינוי הפנים וחידושם שחידש יוסי בן־יוסי בפיוטו למלכיות.

בעקבי הפתרון הזה, שפתר יוסי בן־יוסי את עניין חיבורם של דברי הבקשה אל דברי ההימנון, כרי שיהיו נכללים בשיר אחד, ניעורה שאלה הנוגעת לנויו של השיר: הנה כל טורי השיר כלים במלה אחת, ונמצא מלה אחת, 'מלוכה', חוזרת בטורי השיר ארבעים ושש פעם כמניין טורי השיר. כלום אין בחזרות אלו כדי להביא עֲכָבָה בהילוך דבריו של השיר ובהתפתחות העניין ההולך ובא מטור אל טור? זאת עשה יוסי בן־יוסי למלת 'מלוכה' החוזרת: לא כל מלות 'מלוכה' שבשיר עניינן מלכות שמים, אלא יש שעניינן מלכות הדיוטית של בשר־ודם. כגון בטור אות זי"ן הראשונה: 'בְּזֹאת תִּרְגֹּז אֶרֶץ בְּשֹׂאת עֶבֶד מְלוֹכָה', האמור לעניין הכנעני מלך ערד שבמדבר כא, א–ג. וכגון בטור אות חי"ת הראשונה: 'וּמַעַל זְרוּעָם נִפְלְא מְלוֹכָה', האמור לעניין מלחמת סיחון ועוג במדבר כא, כא–לה. ועוד יש מעשה דקות באופן השימוש שהוא משתמש במלת החרוז החוזרת בשיר, ואף הוא מביא יישוב לעניין החזרות של 'מלוכה'. אין חזרת השם 'מלוכה' חזרה שלמה בכל טורי השיר. יש טורים שאין חוזר בהם אלא גוף המלה, קולותיה, אבל לא משמעה. והשם מלוכה אינו אלא סמל לעניין אחר: כגון בטור אות נו"ן השנייה:

נִמְכְּרוּ יוֹנִים לְבְנֵי יוֹנִים וְרַחֲקוּם מֵעַל גְּבוּל מְלוֹכָה

שאין מלוכה כאן אלא כינוי לארץ־ישראל. כיוצא בזה באות קו"ף הראשונה:

קִמְטוּ שַׁעֲרֵי זְבוּל בֵּית עוֹלָמִים כִּי מִבְּיָנִימוּ שְׂכַתָּה מְלוֹכָה.

ומלוכה כאן הוא כינוי לעבודת בית־המקדש או השכינה. וכן עוד כיו"ב. נמצא, השם מלוכה החוזר בסופי הטורים ענייניו מרובים. ולא זו בלבד שאין כאן חזרה בעניין ולא עצירת הילוך השיר, ולא גרם שיעמום, אלא יש כאן חילופי משמעות. ויש כאן פתיעה, שכמה עניינים מתלבשים במושג 'מלוכה' וכל אחד מלבושו הולמו. אותם הקשיים והבעיות שעמדו לפני יוסי בן־יוסי בחיבור מלכיות שלו עמדו לפניו גם בחיבור הזכרונות והשופרות. וגם הפתרונות שפתר בחיבור המלכיות הם הפתרונות לזכרונות ולשופרות. הזכרונות הקדמוניות 'אתה זוכר מעשה עולם' אף הם, כמבואר למעלה, מדברים בנושא אוניברסאלי של כל באי עולם שהם נזכרים ונפקדים ביום־הדין, האומות והיחידים, כל היצור וכל רוח ונפש. ובישראל אין הפייטן מדבר. ויוסי בן־יוסי מחזיק ברעיון הזה שהוא עיקר הזכרונות, ואף מעתיקו אל פיוטו, ואומרו על־פי דרכו. הפייטן הקדמון אומר כך:

זֶה הַיּוֹם תַּחֲלֵת מַעֲשֵׂיהָ זִכְרוֹן לַיּוֹם רִאשׁוֹן

וְעַל הַמַּדִּינּוֹת כּוֹ יֹאמֵר:

פיוטי יוסי בן־יוסי

וַאֲיוֹ לְשַׁבַּע	אֲיוֹ לְרַעַב	וַאֲיוֹ לְשָׁלוֹם	אֲיוֹ לְחֶרֶב
לְחַיִּים וְלָמוֹת	לְהַזְכִּירָם	יִפְקְדוּ	וּבְרִיּוֹת בּוֹ
לְפָנֶיךָ בָּא	כִּי זָכַר כָּל הַיָּצוֹר	כְּהִיּוֹם הַזֶּה	מִי לֹא נִפְקָד
מִצַּעְדֵי גִבֹּר.	וְעַל־לֹת	וּפִקְדָתוֹ	מַעֲשֵׂה אִישׁ

רעיון זה הציג יוסי בן־יוסי באמצע פיוטו, וכך הוא אומר בלשונו:

וְרֹאשׁ לְזִכְרוֹן	תְּחִלָּה לְיָמִים	סֶכֶם חֲשֹׁבוֹנוֹת	לְיוֹם זֶה נִכְמָס
בָּאִים לְזִכְרוֹן	צַחֲצָחוֹת וְשַׁבַּע	שָׁלוֹם וּמִלְחָמוֹת	מוֹת וְחַיִּים
וְלֹאֵל לְזִכְרוֹן	נִשְׁכָּחוּ מֵאֲנוּשׁ	וּמִסַּפֵּר צַעְדָּיו	מַעֲלָלֵי גִבֹּר

הרי דברי יוסי בן־יוסי כבבואה לדברי הפייטן הקדמון. אבל יוסי בן־יוסי לא שמר על כלל גדריו של הפייטן הקדמון לייסד את פיוטו גם הוא על זכרון כל האדם, אלא הביא בתוך פיוטו את זכרונה של האומה הישראלית. והכתיב בו דברים מעניין הסליחות והבקשות. ולא עוד אלא שבתחילת הפיוט יוצאת כנסת ישראל ואומרת: 'אפחד במעשי אדאג בכל עת', 'בבואי למשפט במי אשען' (אות בי"ת השנייה). וגם בתוך השיר באות רי"ש השנייה הוא מכתוב דברי בקשה: 'אהבת כלולותיה תעש לזכרון'. נמצא, יש בפיוטו של יוסי בן־יוסי מעיקר עניין הזכרונות וגם עניין חדש. ובשביל שיתחברו שני העניינים להיות לאחדים בשיר, חרוז יוסי בן־יוסי כולו במלה אחת, זו מלת 'זכרון'. וזה השם 'זכרון' אינו חרוז של דמיון קולות בלבד, אלא מוטיב הוא, והוא משמש חיבור לשני העניינים שבשיר, ונותן לכל השיר כולו פנים של זכרונות. והשם זכרון החוזר בטורי השיר אין משמעו אחד: זכרון שהקב"ה זוכר ופוקד את בריותיו ואת עולמו לדונם, כמשמעו בטור הראשון: אירא ביום דין בבואי לזכרון, אלא כמה וכמה משמעויות יש לשם. כגון בטור של אות בי"ת השנייה: 'והם (= האבות) היו לי קדם לזכרון', שמשמע זכרון כאן: מליצי יושר וסניגורים. וכגון בטור של אות ה"א השנייה: 'ויוחק לדורות שמו (= של איש כפינחס) לזכרון', זכרון זה עניינו שיהיו הבריות יודעים שמו ולא ישתכח מהם. וכגון באות חי"ת הראשונה: 'כְּמִשִּׁיב (= כאלוהו שהשיב) רוּחַ לְיִלָּד אָבוֹד מִזִּכְרוֹן'. כאן זכרון עניינו: החיים. וכן עוד שינויי משמע ועניין מתחלפים במלות זכרון בטורי השיר. בדרכי השיר הללו הולכים גם השופרות של יוסי בן־יוסי. בשופרות שלו חורזים טורי השיר במלת 'קול', ושם זה מכוון לקול שופר, והוא סמל לשופר, והוא המוטיב שהפיוט מיוסד עליו. ומשמעיו של השם קול רבים בשיר, כגון בטור של אות דלי"ת הראשונה: 'עֶקֶב שִׁמְעָה בְּקוֹל', שעניין קול כאן כמו מצוה. וכגון בטור של אות ה"א השנייה: 'הוֹשַׁע אֲשֶׁר לֹא תִשְׁכַּח עֲדוֹת, וּמִפִּי יִרְעוּ לֹא יִסּוּף קוֹל', וקול זה כוונתו: תורה. והוצרך לפייטן השם קול לחרוז בו שירו בשביל לחבר בו ענייניו לשיר אחד, שעיקר השיר הוא עניין השופרות הכתוב בפיוט הקדמון 'אתה נגלית', המדבר במתן תורה על הר סיני שהופיע ה' על ישראל בקול שופר, וזה כל תוכן דבריו, ואינו מדבר על שאר עניינים של עם ישראל. ועניין זה של תורה מוכתב בשופרות של יוסי בן־יוסי, זה הפיוט 'אנוסה לעזרה', כגון בטור של אות גימ"ל הראשונה: 'גִּלְתִּי שִׁיחַ בְּחֻקִּיו וְחִפִּי עָרֵב' וכגון בטורים של אות עי"ן:

עֲלִיתָנִי אֵל עַל כָּל בָּנוֹת כִּי בַעֲבוּרֵי בָחוּרִב תָּתֶה קוֹל
עַל כָּל־אֱלֹהִים מֵאֵד נִתְעַלִּית נִצַּח תִּתְעַלֶּה בְּתִרְוַעַת קוֹל.

אבל בפיוט הזה הפליג הפייטן יותר מבמלכיות ומבזכרונות לדבר דברי תחנונים על ישראל, לעשות שירו כמעשה סליחה. וכבר התחיל בזה בראשית השיר: 'אנוסה לעזרה'. ובתוך השיר כלל ענייני חשבון שבין ישראל לאומות, כגון בטור אות ה"א הראשונה: 'הָסֵר מִחֶלֶק יָדַיִם שְׁעִירוֹת', וכגון בטור האחרון: 'תִּרְעַם לְבוֹזִי'. נמצא, יש בשיר יסוד ראשון של השופרות הקדמניות, ועל גביו מורכב היסוד החדש, זה עניינה של כנסת ישראל, שיוסי בן־יוסי מחברו אל כל נושא ונושא, ועשאו עיקר בשירים החדשים שחיבר, והציבו במרכז השירה העברית.

תולדות ומדרשן בשיר

אמרנו תחילה, שיוסי בן־יוסי קורא ב'מלכיות' שלו אל כל האומות שיכירו במלכות האלוהים. כיצד עשוי דבר זה בפיוט? המלכיות הקדמוניות מגידות דבריהם בדרך של הבעת התקווה לראות במהרה מלכות שדי שפוכה על כל העולם. אבל יוסי בן־יוסי רואה את עניין המלכיות מן הבחינה הלאומית, והוא נושא דבריו אל האומות ומשדלם שיכירו שאין מלכות בעולם אלא מלכות שמים. 'וְאַל תִּתְגָּאוּ בְּנֹזֶר הַמְּלוּכָה' – הוא אומר אליהם. ואימתי תהא מלכות שמים נגלית בעולם? – כשתהיה מלכות האלוהים נכונה בישראל. דבר זה הוא עושה בדרך ההוכחה. ודרכו זאת נראית בלשון שירו. בתחילת השיר, באות גימ"ל הראשונה הוא קורא אל האומות ומזמנן יחד:

גֹּשׁוּ גוֹיִם וּבֹאוּ מִמְּלָכוֹת רְאוּ מֵהִנְהָרִד בְּמִזַּח הַמְּלוּכָה.

אמר הפייטן אל הגוים כי יראו את ההדר שבמלכות אלוהים. לאחר זה באות דלי"ת הוא משדל אותם כי יתבוננו למי המלכות: 'הִתְבּוֹנְנוּ יַחַד לְמִי נִזְרְקָה מְלוּכָה'. ואחר כך הוא אומר בלשון ידיעה כי ידעו הכול למי המלוכה; כך הוא מפייט על מפלת סנחריב לפני ירושלים באות כ' השנייה: 'וְאֵז יָדְעוּ כָל כִּי לְאַל הַמְּלוּכָה', ועוד. באיזה אופן מוכיח הפייטן את דבריו? הוא תפס בדרך של הבאת ראיות מתולדות האומה, כפי שהן מסופרות במקרא, ואת הראיות הוא מספר בקיצור, בלשון המלאה רמז, כל ראיה בשני טורים. ובשביל שרמזיו יובנו לקורא סיפג את לשון כל ראיה בביטויים מן הסיפורים שבמקרא, כל דבר מן הסיפור שלו. עשר ראיות הוא מביא, כל ראיה סיפור על מלחמה שנלחמו ישראל והאומות, ויצא ה' לישע עמו, וניצח את אויביהם והכריעם, ונתגלתה מלכותו. הוא פותח במלחמה שקשרו מצרים על ישראל בשעת קריעת ים־סוף. לאחר זה הוא מספר מעשה מלחמת עמלק שבשמות יז, ח-יג, שנלחם עם ישראל ברפידים בימי משה, והחליש יהושע את עמלק לפי חרב. ומלחמת הכנעני מלך ערד בבמדבר כא, א-ג, שהחרימו ישראל. ומלחמת סיחון ועוג שבמדבר כא, כא-לה, שהכום ישראל. מלחמת יהושע בכיבוש הארץ ונצחונותיו. מלחמת סיסרא שנצחו ברק. מפלת סנחריב לפני שערי ירושלים בישעיה לז, טו. מפלת נבוכדנצר שנתגאה בלכבוש עולם ומלואו ולהידמות לעליון (ישעיה יד, יג), וירד ממדרגת